

ОЦІНКА В МОВНІЙ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІЙ ГРУПИ «СПІВЧУТТЯ» (на матеріалі польської, української і російської мов)

У статті проаналізовано аксіологічні характеристики емоцій групи «Співчуття» в польській, українській і російській мовах. Експліковано вплив гедоністичної та моральної оцінок на концептуалізацію емоцій у мовній свідомості поляків, українців і росіян. Виявлено засадничу подібність ознак та образів, через які емоції групи «Співчуття» концептуалізуються в порівнюваних мовах.

Ключові слова: оцінка, емоція, аксіологічна характеристика, концептуалізація, мовна свідомість.

Протягом свого життя людина постійно оцінює навколишній світ і все, що в ньому відбувається. Оцінка відіграє важливу роль у концептуалізації дійсності. Це універсальна категорія, що має безліч інтерпретацій у філософії, психології, лінгвістиці та інших науках. За визначенням О. М. Вольф, у лінгвістиці оцінка кваліфікується як закріплене в семантиці мовних одиниць позитивне або негативне, експліцитне або імпліцитне ставлення суб'єкта до об'єктів дійсності¹. Ми розуміємо під оцінкою характеристику, що дається суб'єктом об'єкту з позиції будь-якої цінності². Цінність, своєю чергою, розглядаємо як властивість об'єкта, яка є важливою для суб'єкта³. Що стосується емоцій, то, з одного боку, вони самі вже є диференційованими оцінками різних ситуацій⁴ і таким чином беруть безпосередню участь у концептуалізації навколишнього світу, а з другого, як і будь-які реалії об'єктивної дійсності, — вони також можуть отримувати аксіологічні характеристики. Повністю погоджуємося з думкою польської дослідниці А. Миколайчук про те, що мовні оцінки емоцій співвідносні передусім з двома типами цінностей: гедоністичними, або сенсорними (задоволення / дискомфорт), та моральними, або етичними (добро / зло, схвалення / осуд)⁵. Як правило, вектор гедоністичної оцінки (приємний / неприємний) збігається з вектором етичної оцінки емоцій як хороших або поганих. Проте існують почуття, які досить важко однозначно кваліфікувати як позитивні чи негативні. Зокрема, до таких складних у плані оцінювання належать і емоції групи «Співчуття». З позиції гедоністичних цінностей вони найчастіше характеризуються мовцями як дискомфортні і навіть болісні для суб'єкта емоційні переживання, викликані

¹ Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки.— М., 1985.— С. 18.

² Маслов Е. С. Основные категории и проблемы теории ценностей : Учебно-метод. пособие.— Казань, 2010.— С. 24.

³ Там же.— С. 7.

⁴ Ильин Е. П. Эмоции и чувства.— СПб., 2001.— С. 52.

⁵ Mikołajczuk A. Problem ocen w analizie wybranych polskich nazw uczuć z klasy semantycznej gniewu // Język a Kultura : Uczucia w języku i tekście.— Wrocław, 2000.— Т. 14.— С. 121.

горем, стражданням інших. Натомість за параметрами добра та зла домінуючою в суспільстві є їх позитивна оцінка. Російський філософ В. С. Соловйов називав *жалість* і *співчуття* внутрішньою основою морального ставлення людини до інших істот⁶.

Наша стаття присвячена порівняльному дослідженню аксіологічних дескрипцій емоцій групи «Співчуття» в польській, українській і російській мовах. На основі аналізу контекстної сполучуваності емотивів-номінативів групи «Співчуття» в художніх текстах спробуємо визначити вплив оцінки на концептуалізацію позначуваних ними емоцій у мовній свідомості поляків, українців і росіян. Матеріал дослідження отримано з національних лінгвістичних корпусів⁷ методом автоматичного пошуку. Об'єкт дослідження становлять назви емоцій: п. *współczucie, litość, politowanie, żal, żalność*; укр. *співчуття, спочуття, жалість, жалоці, жаль*; рос. *сочувствие, сострадание, жалость, сожаление*, які можна об'єднати у групу «Співчуття» із загальним значенням «співпереживання чужому горю, нещастю, стражданню». Загальновідомо, що мовна концептуалізація емоцій відбувається переважно за допомогою метафор. Оцінки почуттів експлікуються через концептуальні ознаки та образи.

Моральна, або етична, оцінка стосується поведінки людини, її відносин з іншими людьми. У концептуалізації емоцій вона передається насамперед за допомогою антропоморфних ознак, що експлікують ставлення експерієнцера до об'єкта-адресата емоції, ставлення об'єкта-адресата до адресованої йому емоції або ставлення спостерігача-оповідача до емоції і до експерієнцера, який її переживає. З погляду моралі емоції групи «Співчуття» в порівнюваних мовах оцінюються переважно позитивно, пор.:

п. *współczucie* — *proste, szczere, prawdziwe, tkliwe, serdeczne, zyczliwe, żalostne, litosne, namięte; litość* *serdeczna, współczująca, pobłażliwa, mądra, szczera, najtkliwsza; politowanie* — *dobrotliwe, łagodne, pobłażliwe, dobroduszne, tkliwe, współczujące; żal* — *prosty, serdeczny, szczery; żalność* — *serdeczna*; укр. *співчуття* — *доброзичливе, дружнє, жалісливе, жалісне, жертовне, зворушливе, материнське, милостиве, проникливе, шанобливе, щире, щиросердне, палке; спочуття* — *щире, зворушливе, сердечне; жалість* — *співчутлива, слезлива, щира, великодушна, просвітлена, м'яка; жаль* — *ніжний, щирий*; рос. *сочувствие* — *искреннее, доброе, нежное, сердечное, сродобольное, жалостливое, добродушное, дружественное, живое, понимающее, благородное, чистое, проникновенное; трогательное, материнское; сострадание* — *искреннее, доброе, нежное, сердечное, милосердное, материнское, отеческое, братское, живое, ненасытимое, самозабвенное, любовное; жалость* — *искренняя, добрая, нежная, сердечная, ласковая, кроткая, трогательная, трогательная, трогательная, слезливая, плачущая, виноватая, сочувливая, родственная; сожаление* — *искреннее, чистосердечное*, напр.: «Istvan przygarnął go z *serdecznym współczuciem*, chłopiec pozbawiony rówieśników odczuwał osamotnienie» (W. Żukrowski. Kamienne tablice), «Kaśka, zdjęta *najtkliwszą litością*, próbuje niańczyć biedactwa, ale niewiele już można im pomóc» (K. Szczuka. Milczenie owieczek); «<...> через оті дрібні вади стариган викликає *доброзичливе співчуття*» (М. Дашків. З безодні минулого), «<...> очі його були задумані і в них ясно проступав *щирий жаль* до понівеченої на все життя молоді людини» (Г. Тютюнник. Вир); «Он вложил в голос *сердечное сочувствие* <...>» (М. Веллер. Белый ослик), «— Морозка... — тихо позвал Мечик, остановившись против него и переполняясь вдруг *слезливой доброй жалостью* к нему и к этой мертвой лошади» (А. Фадеев. Разгром).

Позитивна моральна оцінка емоцій групи «Співчуття» може посилюватися згадкою про супутні позитивні почуття і ставлення, пор.:

⁶ Соловьев В. С. Оправдание добра. Нравственная философия // Соловьев В. С. Сочинения : В 2 т. — М., 1988. — Т. 1. — С. 52.

⁷ Narodowy Korpus Języka Polskiego. — <http://nkjp.pl>; Український національний лінгвістичний корпус. — <http://lcorp.ulif.org.ua>; Национальный корпус русского языка. — <http://www.ruscorga.ru>.

п. *miłość, sympatia, czułość, rozczulenie, wzruszenie, uwielbianie, troska, serdeczność, życzliwość, wyrozumiałość*; укр. *любов, ніжність, сердечність, ласка, лагідність, доброта, симпатія*; рос. *любовь, нежность, симпатия, человеколюбие, ласка, доброта, сердечие, сердечность*, напр.: «Margaret patrzyła na jego zmęczoną, zapadniętą twarz ze *współczuciem i miłością* <...>» (E. Hajnicz. Przekraczając światło), «*Serdeczność i współczucie* wszystkich były tak szczere, że Marta poczuła jeszcze większe cierpienie, którego żadną miarą nie udawało się opanować» (W. Korczyńska. Wróc...), «Z rękami w kieszeniach luźnego płaszcza przestępował z nogi na nogę... Ogarnęło ją *rozczulenie, wzruszenie, litość*» (A. Zaniewski. Król Tanga), «Ale Jagienkę ogarnęła nagle *litość* ogromna i jakby dziecięca *miłość* do tego nieszczęsnego starca, za czym idąc za pierwszym popędem, skoczyła ku niemu i chwyciwszy jego dłoń, pocałała ją całować, a zarazem polewać łzami» (H. Sienkiewicz. Krzyżacy); «Юра Муратов, становище якого було жакливе, викликав у її душі таку *ніжність і співчуття*, неначе це була її рідна дитина» (О. Сизоненко. Зорі падають в серпні), «А ще пізніше Олеся остаточно захопила трагічна історія інженера Ернана Раміро, і він усією душею відчув, як його серце сповнюється *співчуттям і симпатією* до стійкої, незламної людини <...>» (В. Владко. Сивий капітан), «— Він не сказав тобі правди, донку, — так само тихо відповів лісничий, почувваючи, як глибокий *жаль і любов* до цієї дівчинки крають йому серце» (О. Донченко. Лісничиха); «Чем больше мой попутчик рассказывал о своей жене, тем большую *нежность и сочувствие* она у меня вызывала» (И. Ефимов. Суд да дело), «*Полный чувства любви и сострадания*, он в эту минуту забыл о том, что ему самому под конец службы предстоит порка, и, растроганный, жалел только мальчика» (К. Станюкович. Нянька), «Она [Наташа] опять заплакала. И еще больше *чувство жалости, нежности и любви* охватило Пьера» (Л. Толстой. Война и мир).

Емотиви-номінативи групи «Співчуття» можуть поєднуватися як синоніми, підсилюючи так загальний позитивний образ позначуваних ними почуттів, напр.:

«<...> burza wydobyła z dna jego duszy jakieś *ogromne współczucie*, jakąś *serdeczną litość* <...>» (T. Dołęga-Mostowicz. Drugie Życie Doktora Murka), «I nagle ogarnęła ją *litość, litość i żal* wobec tego dziwnie, niemal błazeńsko ubranego człowieka» (A. Zaniewski. Król Tanga), «Zadrżał na ten jęk rozpaczliwy, zbudziła się w nim jakby dawna *miłość*, pełna jeno *współczucia i litości*» (W. Reymont. Rok 1794); «Старий низько кланявся, а сльози, справжні сльози текли по його зморшкуватих щоках, сиве волосся розсипалось по обличчю, весь його вигляд викликав *співчуття, щирі жалість*» (Б. Левін. Видно шляхи полтавські), «*Жалем і співчуттям* перейнялася Тамара до цієї чорношкірої мініатюрної жіночки <...>» (О. Гончар. Твоя зоря), «Матусю! матусю! — припадаючи до неї [Пріські], мовив Кирило. У його карих добрих очах світився *жаль*; у ласкавому голосі почувалися *жалоці*» (П. Мирний. Повія); «Наоборот, это указание на него вызывало *сочувствие* к нему, *сострадание*, как к человеку оклеветанному, жестоко оскорбленному <...>» (В. Зензинов. Пережитое), «Федору Осиповичу показалось, что в нотах даже грубого голоса дворника он уловил *сочувствие и сожаление* к сиятельной затворнице» (Н. Гейнце. Самозванец), «Мое сердце было полно *сочувствия и жалости* к Достоевскому, перенесшему ужасную жизнь каторги» (А. Достоевская. Воспоминания).

Позитивна моральна оцінка емоцій групи «Співчуття» виразно виявляється у випадках контекстуальної вказівки на потребу в цих емоціях, хоча б у маленьких їх частках, що найчастіше асоціюються зі *щипкою, краплиною, крихтою*, напр.:

«— Proszę pani, ja już dłużej nie wytrzymam. Proszę mi pomóc <...> — Piszczajko wbił w nią wzrok, szukając choćby *odrobiny współczucia*» (M. Sieniewicz. Żydówek nie obsługujemy); «Невже у Вас не знайдеться *бодай краплини співчуття* чи *хоча б крихітки жалю* до мене, Вашої нещасної учениці?» (М. Сиротюк. Забілили сніги); «Но должна же быть в вас *хоть капля жалости?*» (Э. Радзинский. Продолжение Дон Жуана).

Позитивний характер емоцій групи «Співчуття» чітко простежується в контекстах з протиставленням їх негативним почуттям, напр.:

«Patrzysz Edowi prosto w oczy... Teraz *nie ma* już w nich *pogardy, tylko współczucie*» (A. Zaniewski. Król Tanga), «<...> ich jęki przejmowały ją takim bólem, że miała pełne też oczy i po kilka razy robiło jej się tak niedobrze, że musiała wychodzić na powietrze, ale powracała <...> *przemogła obrzydzenie i pełna współczucia i litości* obmywała im rany <...>» (W. Reymont. Ziemia Obiecana), «Chory, bez środków do życia, na pograniczu obłądu, choć jeszcze nie pokonany, *wyzbył*

się odrazy i pelen był po brzegi bolesnego współczucia dla ludzi» (М. Tomaszewska. Serpente w gaju); «О диво дивне, — де й поділося Павлове сумне *співчуття!* *Замість нього* в душі заворушилася *гадливість* <...>» (М. Дашків. З безодні минулого), «Арсен довго дивився йому вслід, намагаючись видобути з серця хоч *краплину жалю і співчуття* до поверженого, знищеного недруга, та, *крім огиди*, не відчував нічого» (В. Малик. Таємний посол), «*Не злість* чулася в словах Верхушихи — *жалість*» (В. Дрозд. Колесо); «Званинцев послал Антоше взгляд на прощанье, но то был взгляд *не презрения, а сострадания и участия*» (А. Григорьев. Один из многих), «Но этот *гнев* немедленно же сменялся в родительском сердце *состраданием* <...>» (Г. Успенский. Крестьянин и крестьянский труд), «Сначала Рамирский смотрел *с презрением* на бедняка <...> но когда он горько зарыдал, *сожаление* глубоко проникло в душу Рамирского» (А. Вельтман. Приключения, почерпнутые из моря житейского. Саломея).

Незважаючи на переважно позитивну моральну оцінку емоцій групи «Співчуття» у мовній свідомості поляків, українців та росіян, варто все ж відзначити наявність двоїстого морального оцінного судження про них. Феномен цих емоцій полягає в тому, що вони можуть виявлятися не лише разом з *любов'ю, ніжністю, симпатією*, а й поряд з такими негативними почуттями, як п. *obrzydzenie, pogarda, pogardliwe lekceważenie, odraza, dezaprobata, niechęć, cynizm, wzgarda, drwina, kpina, ironia, uwłaczanie, irytacja, gniew, złość*; укр. *зневага, відраза, презирство, огида, неприязнь, погорда, злість, лють*; рос. *пренебрежение, отвращение, брезгливость, гадливость, презрение, снисхождение, неприязнь, негодование, раздражение, зависть, враждебность, гнев*. Негативне моральне оцінне судження про супровідні почуття у таких випадках поширюється і на емоції групи «Співчуття». Як свідчить мовний матеріал, особливо часто в супроводі негативних емоцій виступають п. *litość, politowanie*, укр. *жалість* та рос. *жалость*, напр.:

«Ale to chyba może obudzić w nas *współczucie, litość, czy mówiąc po prostu obrzydzenie*, a na szacunek nie widzę tu miejsca» (Т. Dołęga-Mostowicz. Trzecia pięć), «Kobieta patrzy na niego z *mieszanią współczucia i pogardy*» (Cz. Bielecki. Scenarzysta), «Władysław wrócił z przedpokoju, stanął przed matką i załamał ręce. Patrzył na nią z *gniewem, żalem, z uwłaczającą litością*» (М. Kuncewiczowa. Cudzoziemka), «W istocie, wzbudzał w nim *politowanie i jakąś drażniącą niechęć* ten szlachcic siedzący naprzeciw <...>» (L. Kruczkowski. Kordian i cham); «В тому погляді помітив він *зневагу і співчуття...*» (В. Шевчук. Григорій Сковорода), «<...> і пухлі вуха, і виразки на губах, і розмальоване висипом тіло викликали *відразу й одночасно співчуття...*» (М. Василенко. Уламки імперії), «— Артуре, — озвалася Бренда, дивлячись на Гаральда з *жалістю й відразою*. — Це параноя. Його місце в психлікарні, серед божевільних» (О. Авраменко, В. Авраменко. Син Сутінків і Світла), «<...> а Чубенка душила *жалість і злість*» (Ю. Яновський. Вершники); «Солёные капли, то и дело скатывающиеся по лицу, темные пятна под мышками на рубашках и пиджаках — все это привлекало внимание окружающих, вызывало у них *сочувствие, раздражение, брезгливость, неприязнь*, и, конечно, не добавляло заместителю директора мужского обаяния» (А. Житков. Супермаркет), «Нехлюдову показалось, что Маслова при этом улынулась, и эта улыбка показалась ему отвратительной. Странное, неопределенное *чувство гадливости, смешанное с состраданием*, поднялось в нем» (Л. Толстой. Воскресение), «Ходасевич <...> с какой-то *жалостью, смешанной с отвращением*, вспомнил, как эти девочки в лохмотьях и во впахах облепили его <...>» (Н. Берберова. Курсив мой), ««Проживет она с этим гигиенистом все свои деньги», — грубо подумал Самгин, и *чувство жалости* к матери вдруг *окрасилось неприязнью* к ней» (М. Горький. Жизнь Клина Самгина).

Негативна моральна оцінка емоцій групи «Співчуття» може об'єктивуватися через антропоморфні ознаки, що експлікують негативне ставлення експерієнцера до об'єкта-адресата емоції. В. Ю. Апресян пише про «добррозичливу» і «принизливу» *жалість*. Першу відчують до тих, до кого добре ставляться, і погана ситуація, в якій перебуває об'єкт емоції, підсилює це добре ставлення; *принизливу жалість* відчують до тих, до кого ставляться погано, причому погана ситуація, у якій перебуває об'єкт емоції, лише підсилює це погане ставлення, тому що експерієнцер вважає цю ситуацію не результатом несприятливих обставин, а

наслідком власних помилок об'єкта⁸. Аналіз фактичного матеріалу дозволив виявити такі негативно оцінювані антропоморфні ознаки, які у польській мовній картині світу можуть мати лише *litość, politowanie*, в українській — *жалість, жалоци*, натомість у російській — усі емоції групи «Співчуття», пор.: п. *litość — podła, pogardliwa, kpiąca, uwłaczająca; politowanie — ironiczne, wrogie, pogardliwe*; укр. *жалість* — *зневажлива, образлива, сувора, прикра; жалоци* — *гидливі*; рос. *сочувствие* — *злорадное, брезгливое, насмешливое, снисходительное, лицемерное, притворное, ханжеское; сострадание* — *снисходительное, обидное; жалость* — *брезгливая, снисходительно-брезгливая, насмешливая, презрительная, постыдная, унижающая, обидная, высокомерная; сожаление* — *злое*, напр.:

«Teraz zaś nie mógł myśleć bez zgrozy, że spotka go znowu, że poczuje na sobie wzrok, który go obmierzy *pogardliwą litością*» (J. Parandowski. Niebo w płomieniach), «Władysław wrócił z przedpokoju, stanął przed matką i załamał ręce. Patrzył na nią z gniewem, żalem, z *uwłaczającą litością*» (M. Kuncewiczowa. Cudzoziemka), «Stary szambelan patrzył na niego z pewnym *pogardliwym politowaniem* <...>» (H. Sienkiewicz. Legiony), «A więc w układzie jej warg dojrzałem *ironiczne politowanie*» (J. Stawiński. Piszczuk); «До матері, передчасно змарнілої, безпомічної, він ставився зі *зневажливою жалістю*» (А. Дмитрук. Усміх капітана Дарванга), «Кілька разів Майя поривалась написати Андрієві, але зупиняла себе. Так, він би її зрозумів! Тільки хто знає, чи не зародиться в ньому почуття зневаги та *образливої жалості* до тієї, яка не може дати собі ради?» (М. Дашків. Зуби Дракона), «Тож розгорнула пелюшки, а сама ревниво дивиться на незнайому: скривиться від *гидливих жалоцив* чи ні» (І. Білик. Золотий Ра); «Йому [Коломніну] казалось, что они косились на него с *брезгливым сочувствием*» (С. Данилюк. Бизнес-класс), «<...> глядя на будущую супругу Сережи, очень трудно было подавить мгновенное чувство *брезгливой жалости*» (А. Геласимов. Год обмана), «Слова его долго производили на меня потом, при воспоминании, тяжелое впечатление какой-то странной, *презрительной* к нему *жалости*, которой бы я вовсе не хотел ощущать» (Ф. Достоевский. Идиот), «Тут была и ревнивая зависть к Назанскому <...> и какое-то торжествующее *злое сожаление* к Николаеву <...>» (А. Куприн. Поединок).

Жалість, інколи *співчуття* у порівнюваних мовних картинах світу можуть оцінюватися негативно з позиції об'єкта-адресата емоції через поширену думку про те, що ці почуття принижують, ображають того, на кого вони скеровані, напр.:

«*Okropnie mnie irytowało jego współczucie* — na pewno zresztą szczerze — którego co rusz wyzierała dzika radość z własnego triumfu» (T. Domaniewski. Niedaleko od prawdy), «O *litości* nawet nie wspominaj, *litością gardzę* <...>» (R. Kobierski. Harar), «Wychodził, licząc przez swoje kroki, byle szybciej do drzwi, byle zniknąć z oczu sekretarek, w których wzroku przewidywał *pogardliwą litość*» (J. Głowacki. Rose Café); «<...> тільки Ганна Остапівна мимовільним зітханням виявила щось схоже на *жалоци*, тільки прохопилося слово “напівсирітство”, як хлопець одразу ж настороживсь, дитяча комишанська гордість так і випустила свої пазурі, *не приймаючи* можливого *співчуття*, яким зараз його могли тільки *принизити*» (О. Гончар. Бригантина), «Є категорія людей, котрих *жалість принижує*...» (А. Кокотюха. Нейтральна територія), «Жалко всіх їх стало — і Макариху, і Якова, і Надійку. Сергія не жаліла — таких людей, як мій Сергій, *жалість* лише *ображає*» (М. Руденко. Формула Сонця); «Мое *сочувствие* только *разозлило* приятеля <...>» (В. Бурлак. Хранители древних тайн), «Она [Туся] *боялась чужої жалості, чужого сочувствия* и потому никому не призналась, что мы с Валей разошлись» (Л. Уварова. Одинокий с собакой снимет комнату), «Он поглядел на нее, и злоба, выразившаяся на ее лице, испугала и удивила его. Он не понимал того, что *его жалость к ней раздражала ее*» (Л. Толстой. Анна Каренина), «Не смотрите так, *ваша жалость убьет меня*» (И. Гончаров. Обрыв).

Гедоністична, або сенсорна, оцінка характеризує відчуття людини за шкалою «приємно / неприємно». Як свідчать результати дослідження, в усіх трьох

⁸ Апресян В. Ю. Опыт кластерного анализа: русские и английские эмоциональные концепты // Вопр. языкознания. — 2011. — № 2. — С. 76.

мовах частотнішими є мовні репрезентації негативної гедоністичної оцінки емоцій групи «Співчуття», оскільки співпереживання чужому горю, нещастю, стражданню буває дискомфортним і навіть болісним для суб'єкта. Цим можна пояснити мовну концептуалізацію емоцій групи «Співчуття» в образах болю, агресивної сили, вогню. Представлені образи відображають також стихійність емоцій, високий ступінь інтенсивності їх впливу на експерієнцера.

Через образ болю передається болісність, душевний дискомфорт суб'єкта емоційних переживань, пор.:

п. *współczucie* — *bolesne; serce się kraje ze współczucia (z litości, z żałości, z żalu); litość* — *bolesna; serce bolało z litości; litość (żał, żałość) ściska serce; serce pęka z litości (z żalu, z żałości); serce szarpnęło się (ścisnęło się) litością; serce ściskało się z żalu; serce krajało się żalem; żałość ścisnęła duszę (serce);* укр. *співчуття* — *болісне, щемливе, гостре; жалість* — *гостра, пронизлива, щемлива, пекуча; жалість* *проніяла* душу (когось), *защеміла в серці; з жалоцив* *серце* *краялося; плакати з жалоцив; від жалоцив* *серце* *кров'ю обливається; гострий біль жалоцив; жаль* — *гострий, пекучий, болючий, жалкий; жаль бере (уципнув) за серце, проїняв серце; з жалю* *серце* *розривалося (стискалося, краялося, мліло); від жалю* *серце* *заболіло (краялося, розривається, щеміло);* рос. *сочувствие* — *острое, щемящее, мучительное; сочувствие* *пронизало (охватывает) сердце; сердце сжималось (щемило, надрывается) от сочувствия; сердце надрывалось (болело, сжимается) сочувствием; мучаться сочувствием; боль сочувствия; больно от сочувствия; сострадание* — *болезненное, жгучее, щемящее (до боли), мучительное; сострадание* *жгло сердце, утомило душу, кольнуло; от сострадания сердце* *сжалось (разрывается, щемило, ныло, болело, рвется на куски, истекает кровью), кривилось* *лицо, перехватило горло; болезненно* *морщиться от сострадания; боль (спазмы, муки) сострадания; сердце стеснялось состраданием; жалость* — *острая, болезненная, щемящая, тяжелая, иступленная, нестерпимая, невыносимая, неуголимая, ноющая, мучительная, пронзительная, пронзающая, колющая, тягостная; жалость* *давит (пронзила) сердце, кольнула в сердце, сжала спазмой горло; муки (судорога) жалости; от жалости сердце* *болело (стеснилось, (за)ныло, (за)щемило, корчит, рвало, разрывается, надрывается, рвется на куски, кровью обливалось), наворачивались (полили) слезы, сморщилось* *лицо, стянуло горло, защемило все внутри; от жалости* *вскрикнуть (зарыдать, заплакать, сморщиться, всхлипывать, содрогаться, страдать, задыхаться, сжаться, надрываться); жалостью* *сердце* *защемило (щемит, пронзается, надрывается, растрывается, сминается); жалостью* *терзается, сердце надрывает; сожаление* — *острое, пронизывающее, жгучее, смертельное, тяжелое, напр.: «Bolesne współczucie ogarnęło Aurelię <...>» (M. Musierowicz. Dziecko piątku), «Dorothy nie była jedyną osobą, która ze współczuciem i bólem patrzyła, jak Margaret cierpi» (E. Hajnicz. Przekraczając światło), «Bartosz patrzył za nią, jak szła. Serce mu się krajało ze współczucia» (M. Tomaszewska. Tego lata w Burbelkowie), «Jestem bezsilny, serce pęka mi z żalu i litości, dłużej znieść tego nie mogę» (K. Móravski. Kartki z dziejów Żydów warszawskich), «Nagle jakiś żal ścisnął mi serce. Żal mu było jakoby i Bohuna <...>» (H. Sienkiewicz. Ogniem i Mieczem), «Człek był doświadczony i wielu ludzi umierało w jego oczach, lecz nigdy serce nie krajało mu się takim żalem, jak na widok tego kwiatka wędnącego tak wcześniej» (H. Sienkiewicz. Pan Wołodyjowski); «Душа його переймалась щемливим співчуттям до неї» (О. Гончар. Берег любови), «Се все було так несподівано, так дивно, так невимовно-чудно, пронизало його таким гострим болем жалоцив, що спершу він нічого не міг вимовить <...>» (В. Винниченко. Краса і сила), «Він перейнявся пекучими жалоцими до жінки, яка подарувала йому життя, сама здолавши нелегку життєву дорогу» (І. Білик. Золотий Ра), «Раптом пригадав її слова про хворобу, про те, що оті три карбованці призначалися мамі на ліки, і пекучий жаль здав мое серце» (А. Дімаров. На коні й під конем), «— Тебе вже зовсім випустили? — спитав батько боязко, між тим коли його серце в грудях краялося із жалю на вид сина» (О. Кобилянська. Земля), «Тяжкі роздуми-спогоди нахилили його голову над ліжком знесиленої жінки, а серце щеміло від невимовного жалю» (І. Пільгук. Грозовий ранок); «<...> и Кошечкина пронзила внезапная боль сочувствия к человеку, обязанному сейчас принять окончательное решение» (Д. Биленкин. Тень совершенства), «— Сердце чувствительное, коим я обладаю, лишь созерцает, хотя и рвется на куски от сострадания» (Е. Маркова. Тайная вечеря), «<...> только сердце ее ныло, болело и щемило от жалости и сострадания к Чухе <...>» (В. Крестовский. Петербургские трудности), «Нестерпимая жалость пронзила мое сердце, снова началось у меня лихорадочное состояние» (Л. Вертинская. Синяя птица любви), «А у Митьки в горле судороги, жалость к этим как будто чужим людям, жалость до жгучей боли, до тошного удушья <...>» (М. Шолохов. Бахчевник), «Острая, как боль, жалость охватила Ланде <...>» (М. Арцыбашев.*

Смерть Ланде), «Почти физически чувствую, как сердце корчится от боли, от пронзительной жалости к молодым и старикам» (Е. Гинзбург. Крутой маршрут).

Концептуалізація емоцій групи «Співчуття» в образі агресивної сили вказує на інтенсивність, стихійність емоцій, їх деструктивний вплив на експерієнцера. Найчастіше з цим образом асоціюються п. *litość, żal*, укр. *жалість, жалоці, жаль*, рос. *жалость, сострадание*, пор.:

п. *litość zaparła oddech w gardle, skręcała kiszki, szarpnęła wnętrzności, przygięła kogoś do ziemi; litość (żal, żałość) ścisła serce; żal zaszarpał sercem, ścisnął za gardło, chwycił za piersi; żałość ścisnęła duszę (serce)*; укр. *жалість душила когось, перехоплює комусь подих, здавила (стискає) серце, стиснула груди; жалоці охопили, взяли, роздирають серце, опановують душу; піддатися жалоцям; жаль мучив когось, здавив (стиснув, крає, розриває) серце, хапав за серце, полоснув по серцю, стиснув (затис, передавив) горло, стиснув груди*; рос. *сострадание утомило душу, кольнуло (измучило) кого-то; жалость — свирепая, страшная, дикая, лютая, царапающая, колючая, остроклювая, жуткая, безумная, смертельная, гнетущая, захлестывающая, хватавшая за душу, разрывающая (рвущая) сердце; жалость обурекает (мучает, терзает, раздирает, резанула, душила, захлестнула, схватила, пронзила, охватила) кого-то; жалость распирает (гложет, давит, кольнула, сжала, стиснула, сдавила, стеснила, разрывала, терзала, когтила, прошила) сердце, схватила за сердце (за горло), протаскала сердце до самых пазух, хватала за душу, скребла (пронизала) душу, рвала на части, долбанула под сердце, сжала (сдавила, стиснула) горло, ударила в сердце, сжимала грудь, вгрызалась в сердце (грызла сердце) как зверь; чувство жалости душило, охватило, сжимало сердце; удары (уколы) жалости; игла жалости; сожаление сжало сердце, резануло кого-то, напр.: «<...> okropna litość szarpnęła mi wnętrzności, ale już odwracał głowę od zielonych, dobrych oczek Zosi <...>» (S. Witkiewicz. Pożegnanie jesieni), «<...> gdy patrzyłem na jego zapadłą, skroń, pomarszczony policzek <...> litość skręcała mi kiszki» (J. Krzysztof. Obłąd), «Z litością ścisnącą mu serce wpatrywał się w oczy pensjonariuszy <...>» (K. Kofta. Sezon na papierówki), «Polluks spojrzął w bok i zobaczył, że dwóch innych legionistów wiąże wyruwającego się i kopiącego Kaliasa. Ogromny żal ścisnął go za gardło» (H. Rudnicka. Uczniowie Spartakusa), «— Żal serce ścisła, gdy przychodzi nam żegnać na wieczność kogoś z naszych braci lub siostr» (W. Myśliwski. Widnokrąg); «Жалість стискувала Пенове серце лецатами» (Л. Залата. Її голос), «Бо тільки-но гляну в сонячні твої оченята, коли ото в них на віях затремтить сльоза, то в мене од жалоців усе всередині перевертається ...» (І. Білик. Золотий Ра), «На її згадку про Лену стиснув йому жаль серце, мов кліщами» (О. Кобилянська. Царівна), «І він одружився і став запомишляти матір'ю, неначе якоюсь худобиною. І ось її вже немає. І жаль стис горло Івану Овсієвичу» (Т. Осмачка. Ротонда душогубців), «<...> Карло вийшов до коня. Чомусь жаль полоснув по серцю. Кінь обернув голову і, тремтнувши повіками, обронив крупну сльозу» (Г. Колісник. Мазепа-гетьман); «Сострадине, вознив свой шип, на этот раз кольнуло глубже и заметно точнее, больнее» (В. Маканин. Андеграунд, или герой нашего времени), «Глубокое, бесконечное сострадание вдруг охватило и измучило его мгновенно. Пронзенное сердце его страшно болело» (Ф. Достоевский. Братья Карамазовы), «Страдая за всех и за каждого в отдельности, Мышка плохо спала, в тревожные ночи огромная жалость разрывала ее сердце, топила в слезах подушку» (В. Осеева. Динка), «А я не могу говорить, охватила меня и давит жалость к человеку, живым во гроб положенному» (М. Горький. Исповедь), «“Совсем дурачок, блажененький! Ну, как такого казнить?” — подумал Петр, и вдруг дикая, страшная, лютая жалость вгрызлась ему в сердце, как зверь» (Д. Мережковский. Петр и Алексей), «Как тисками сжали сердце сожаление, нежность к брату; вспомнились его заботы <...>» (О. Волков. Из воспоминаний старого тенишевца).*

Болісність та інтенсивність переживання укр. *жалості, жалоців, жалою*, рос. *жалости, сострадания* можуть експлікуватися через образ вогню, напр.:

«— А хіба ви думаєте, дїду, що нам не важко? Хіба ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? — простогнав я йому в самі очі» (О. Довженко. Ніч перед боєм), «— Мабуть, велику дорогу відбув, чоловіче, що такий марний? Він зирнув на неї і приклався до борщу і їв з такою пожадністю, що знову спалахнув у її серці вогненний жаль» (В. Шевчук. Три листки за вікном), «Новітнє пекло, що його вигадали самі люди, оточує солдат, що несуть тіло пораненого друга. Огонь жало спалює серце Бойка і цей огонь пекучіший за огонь набоїв» (Г. Шкурупій. Жанна батальйонерка); «И острое чувство жалости к девушке сожгло дотла, казалось, сердце Дуни» (Л. Чарская. Приютки), «Иван Дмитриевич почувствовал, как у него зажигается за грудиной от жалости к сыну <...>» (Л. Юзефович.

Дом свиданий), «Жалость и горькое чувство вины обжигали сердце» (Б. Екимов. Высшая мера), «Они рассчитывались по порядку номеров, а он шел вдоль строя, глядя в лица этих людей, и *сострадание жгло его сердце*» (В. Железников. Последний парад).

Серед температурних ознак, що беруть участь у дескрипції емоцій групи «Співчуття», виділяються ознаки «теплий», «гарячий» та «холодний». Іноді температурні ознаки можуть доповнювати образ водної стихії. «Теплі» почуття завжди репрезентують позитивну гедоністичну і позитивну моральну оцінки. Вони є приємними як для експерієнцера, так і для об'єкта-адресата емоції, а також актуалізують позитивне ставлення експерієнцера до об'єкта-адресата емоції, напр.:

«— Długo pan siedział? — zapytała cicho. W jej tonie wyczułem nie tylko ciekawość, ale i *ciepłe współzucie*» (J. Stawiński. Piszczyk), «Mock почуву *ciepły przyptyw litości*, kiedy spojrział na jej dłonie, pokryte suchą, cienką skórą» (M. Krajweski. Festung Breslau), «Zrobiło mu się chłopca żal. Ta *żalność* wzbierała w księdzu *jak wiew ciepłego, jesienno wiatru*» (J. Iwaszkiewicz. Kościół w Skaryszewie); «Йому ж бо так треба було в ці дні *теплого спочуття* та ласки» (Д. Бузько. Чайка), «Хіба ж їй моя *жальність не теплтиме замороженого скрюченого серця?*» (В. Винниченко). Божки), «Калниболотоцький глянув на молодого козака поглядом, повним *теплого жалю*: — Ти ще молодий, сину, й жити тобі на світі ще багато» (А. Кащенко. З Дніпра на Дунай); «Как я любила смотреть на это лицо! *Сочувствие Чёрного было приятно, как тёплая ванна*» (И. Грекова. Без улыбок), «*Голос его потеплел от сочувствия*, когда он узнал, что с Квазимодо случился инфаркт и он лежит в Боткинской» (З. Масленикова. Разговоры с Пастернаком), «Неожиданное *сочувствие* блаженнейшего вдруг *согрело* и приласкало мое *сердце* <...>» (А. Куприн. Блаженный), «Параскеве опять стало грустно, и *теплая волна жалости* и любви настигла ее душу на самом распутье, когда не знала уже она, как себя повести и как подойти к сыну» (В. Личутин. Обработно — время свадеб), «*Волна жалости* к ним и себе окутала Нину, такая *теплая волна*, как ватное одеяло» (Э. Аленник. Напоминание).

Ознака «гарячий» також може об'єктивувати позитивну гедоністичну і позитивну моральну оцінку емоцій групи «Співчуття», хоча передає більший ступінь їх інтенсивності порівняно з ознакою «теплий», напр.:

«Ledwo to pomyślałam, znowu tam stałam, znowu byłam pełna *gorącego współzucia*, otwierałam się na Światło» (M. Tomaszewska. Jasność i dal. Wspomnienia z nie-pamięci), «<...> *gorąca litość* dla napastnicy przepełniała mu duszę <...>» (M. Kuncewiczowa. Cudzoziemka), «<...> jakby uwolnił się od samego siebie i złączył z całym światem w olbrzymiej, *gorącej fali współzucia*» (M. Musierowicz. Frywolitki); «Выраз обличчя дівчини важнів. У неї вже збуджувалося *гаряче співчуття* до цього, здавалося, дуже щирого, але ж якогось чудного <...> хлопця» (Д. Бузько. Чайка), «Галія Рижко вперше бачила Миколу Петровича в такому стані, — змученого, слабого, вкрай стомленого. *Гаряча хвиля співчуття* сколихнула її душу» (В. Владко. Аргонавти Всесвіту); «На улице <...> я почувствовался, и во мне вдруг *разлилась* какая-то *горячая жалость* ко всем и ко всему, что я видел, о чем думал и чем беспокоился в последнее время» (Г. Успенский. Волей-неволей), «Но сейчас вдруг *горячая жалость* к дедушке пронизывает меня» (Ф. Искандер. Дедушка).

Окремі випадки концептуалізації *жалости* як гарячої рідини в російській мовній картині світу експлікують дуже великий ступінь інтенсивності емоції і через це можливий деструктивний вплив її на експерієнцера, напр.:

«Ночью Татьяна Васильевна не спала. *Горячая, обильная жалость*, наконец-то *прорвавшая все плотины, заливала её изнутри*» (И. Грекова. Под фонарем), «И, взглянув на друга, почувствовал Гулявин, как *ударил* ему в *сердце горячая волна жалости*» (Б. Лавренев. Ветер), «*Горячая волна жалости* и вины за свое бессилие спшибла Стаса с ног» (Е. Михайлова. Исповедь на краю).

У російській мові функціонує також словосполучення *холодная жалость*. Ознака «холодний» у репрезентації *жалости* вказує на байдуже ставлення експерієнцера до об'єкта-адресата емоції і виражає негативну моральну оцінку, напр.:

«Он разглядывал Якова и, видя его таким испитым, жалел товарища. Но это была *холодная жалость* — какое-то бессодержательное чувство» (М. Горький. Трое), «Мне было жалко людей, но я жалел их *холодной жалостью*, у меня никогда не возникало желания сказать кому-нибудь из них ласковое слово, чем-либо помочь избитым <...>» (М. Горький. Как я учился), «Маргарита Исидоровна стояла, скрестив руки на груди, улыбалась непонятно — то ли с досадой, то ли с *холодной жалостью*» (В. Колочкова. Слеза Шамаханской царицы).

Цікаве парадоксальне явище спостерігаємо в російських художніх текстах. Аксиологічні дескрипції емоцій групи «Співчуття», найчастіше *жалості*, містять одночасно моральну позитивну та гедоністичну негативну оцінки, напр.:

«Таню *забила как в лихорадке такая нежная, острая жалость*, которая и редко пробуждается к людям, скорей же — к больному животному, котенку, щенку» (И. Новиков. Гарахвена) (негативна гедоністична оцінка — *острая жалость забила как в лихорадке*, позитивна моральна оцінка — *нежная жалость*), «*Острая, мучительная жалость и беззаветная любовь* наполнили мое сердце при виде так незаслуженно обиженной мною подруги» (Л. Чарская. Княжна Джаваха) (негативна гедоністична оцінка — *острая, мучительная жалость*, позитивна моральна оцінка — супутнє почуття *беззаветная любовь*), «Иван Африканович взглянул на жену и вдруг весь *сжался от боли, жалости и любви* к ней: он только теперь заметил, как она похудела, как изменилась за это лето» (В. Белов. Привычное дело) (негативна гедоністична оцінка — *сжался от боли, жалости*, позитивна моральна оцінка — супутнє почуття *любовь*). Маємо лише один приклад подібного вживання в українському тексті: «— Він не сказав тобі правди, доню, — так само тихо відповів лісничий, почувавочи, як глибокий *жаль і любов* до цієї дівчинки *крають йому серце*» (О. Донченко. Лісничиха) (негативна гедоністична оцінка — *жаль крає серце*, позитивна моральна оцінка — супутнє почуття *любовь*).

Отже, як показали результати дослідження, мовна об'єктивація емоцій групи «Співчуття» у польській, українській та російській мовах відбувається у площині двох типів цінностей — моральних та гедоністичних. Аксиологічні дескрипції почуттів містять двоїсті моральні оцінні судження про них. На тлі превалюючої позитивної моральної оцінки емоцій групи «Співчуття» *жалість*, рідше *співчуття* можуть сприйматися мовцями як «принизливі», «образливі» й актуалізуватися поряд зі *зневагою, відразою, огидою, презирством, неприязню* через негативне ставлення експерієнцера до об'єкта-адресата емоції. Дискомфортність і болісність співпереживання чужому горю, нещастю, стражданню є причиною негативної гедоністичної оцінки емоцій групи «Співчуття» і концептуалізації їх в образах болю, агресивної сили, вогню. Загалом можна констатувати засадничу подібність ознак та образів, через які емоції групи «Співчуття» концептуалізуються у польській, українській та російській мовах. Підсумовуючи, зазначимо, що емоції групи «Співчуття» не піддаються однозначній класифікації на позитивні чи негативні через розбіжність векторів моральної та гедоністичної оцінок, а також через двоїстість моральних оцінних суджень про ці почуття.

L. I. NIKOLAENKO

ASSESSMENT IN THE LINGUISTIC CONCEPTUALIZATION OF EMOTIONS OF THE GROUP OF «COMPASSION» (with reference to Polish, Ukrainian and Russian)

The author analyzes the axiological characteristics of emotions of the «Compassion» group as verbalized in Polish, Ukrainian and Russian, explicating the influence of hedonistic and moral assessment upon the conceptualization of compassion in the linguistic consciousness of the Poles, Ukrainians and Russians, and establishing an essential similarity of features and images by means of which these emotions are conceptualized.

Keywords: assessment, emotion, axiological characteristic, conceptualization, linguistic consciousness.